

**VOLTOOID VERLEDEN,
ONVOLTOOIDE GESCHIEDENIS**

OVER HISTORISCHE METHODE EN IDENTITEIT

**VOLTOOID
VERLEDEN**

**ONVOLTOOIDE
GESCHIEDENIS**

**PETER STABEL
JEROEN PUTTEVILS**

OWL PRESS

INHOUD

OVER DE AUTEURS	7	4. GRONDSTOFFEN VAN DE GESCHIEDENIS? OVER BRONNEN EN HOE ERMEE OM TE GAAN	95
WOORD VOORAF	8	Welke informatie geeft een bron prijs?	97
INCLUSIEF TAALGEBRUIK	11	Het instrumentarium van de historische waarheid	103
1. EEN ZOEKTOCHT IN DE FEITENSOEP	15	De waarde van de overgeleverde informatie	108
Gebeurtenissen zijn verwarrend	17	Omgaan met bronnen	118
De grote feitensoep	27	Bronnen en historische paradigma's	123
De positionaliteit van de historicus*	31	Feiten en de illusie van de waarheid?	126
2. GESCHIEDENIS EN IDENTITEIT	39	5. DE MOTOR VAN DE GESCHIEDENIS : HET BEMEESTEREN VAN DE TIJD	133
Geschiedenis als geheugenmotor	41	Het hedendaagse van het verleden	135
Wat is identiteit?	48	De notie van tijd in het historisch verhaal	137
Identiteiten en historisch metier	52	Recurrent of uniek? Contingent of wetmatig?	141
Identiteit en identiteiten: het bos en de bomen	56	De vrij handelende mens?	143
3. WELKE VRAGEN VOOR WELK VERLEDEN?	61	Een geschiedenis voor onze tijd: is het verleden een vreemd land?	147
De functie van het historisch verhaal	63	Belforten of Amelinckx-torens? De dilemma's van erfgoedbeheer	151
De kenbare geschiedenis	67	Bemeesteren historici* de tijd of bemeestert de tijd historici*?	154
Het verleden bevraagd	71	6. HISTORICI* IN DE DIGITALE WERELD	159
Gaat de geschiedenis ergens naartoe?	75	De uitdagingen van de digitale wereld	161
Van vragen over het verleden naar vragen over geschiedenis	80	We zijn allemaal digitale historici*	162
Europa staat niet langer centraal	82	De digitale macroscoop van de historicus*	164
En wat nu, Clio?	87	Nieuwe opportuniteiten of bestaande ongelijkheden versterkt?	168
Geschiedenis in een vacuüm?	89	Gezocht op het www: de academische historicus*?	170
		E-history? Ook in Vlaanderen	173
		Het digitale verleden is persoonlijk	179
		De AI-historicus* en artificiële teksten	181
		De AI-historicus* en artificiële beelden	184
		Is dit dan het einde van de geschiedenis en de historicus*?	189

7. OVER WIER GESCHIEDENIS GAAT HET NU?	199
Woke? Woke!	201
De onmogelijkheid van het rechtvaardig historisch verhaal?	207
Hoe dicht mag of moet een historicus* bij zijn* onderwerp staan?	209
Een nieuwe beeldenstorm	213
Morele herstelbetalingen?	215
 8. WAT IS 'GOEDE' GESCHIEDENIS? EEN TOOLKIT VOOR HISTORICI*	 219
Snelle geschiedenis?	221
Geschiedenis in fictieliteratuur, fictieliteratuur in geschiedenis	227
Een toolkit revisited	233
1. Omarm de subjectiviteit van het historisch narratief	236
2. Bronnen zijn de grondstof van de historicus*, maar creativiteit is de brandstof	238
3. Geschiedenis is veel meer dan het verhaal van de mars naar de moderniteit	242
4. Herschrijf de geschiedenis, niet het verleden, want dat bestaat niet (meer)	247
5. Iedereen historicus* en historici* voor iedereen	251

BRONNENLIJST	256
---------------------	------------

OVER DE AUTEURS

Peter Stabel en Jeroen Puttevils doceren allebei geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen.

Peter Stabel is gewoon hoogleraar en verbonden aan het Centrum voor Stadsgeschiedenis. Hij is gespecialiseerd in de sociaaleconomische geschiedenis van de middeleeuwse Lage Landen.

Jeroen Puttevils is hoofddocent middeleeuwse geschiedenis en woordvoerder van het Centrum voor Stadsgeschiedenis. Hij onderzoekt de stedelijke samenlevingen van de laatmiddeleeuwse Nederlanden, met bijzondere aandacht voor de wisselwerking tussen cultuur, economie en handel.

WOORD VOORAF

Toen we in 2023 *Voltooid verleden, onvoltooide geschiedenis. Een essay over geschiedenis en identiteit* schreven, stond het wereldje van de historici in Vlaanderen in rep en roer. De initiatieven van de Vlaamse overheid om het geschiedverhaal in Vlaanderen door middel van een grote subsidie aan een historische tv-reeks en een officiële canon vorm te geven, dwongen historici* om partij te kiezen. De verwensingen gingen daarbij heen en weer. We wilden met het essay toen, drie jaar geleden, wat helderheid brengen in het gewoel. Ook een persoonlijke ervaring vormde de katalysator om de relatie tussen geschiedenis en identiteit te verkennen. Identiteit was in die jaren een sleutelbegrip, dat zowel aan de politieke rechterzijde (nationalistisch en populistisch) als aan de politieke linkerkant (woke) in de mond werd genomen. We wilden met het essay vooral aantonen hoe wij ons boeiende vak, het historisch onderzoek, hebben zien evolueren en welke invloed de historicus*, altijd een kind van zijn eigen tijd, op de constructie van dat historisch verhaal heeft. Die reflectie had soms wat weg van een mijmering over de ware aard van geschiedenis en haar relatie met het heden en het verleden. Geschiedenis, de studie van het verleden, is al sinds haar ontstaan, en al zeker sinds haar ontstaan als discipline die zich houdt aan wetenschappelijke standaarden en methodes, door identiteiten bepaald. Elke historicus* heeft een eigen cocktail aan identiteiten en wordt bij de constructie van het historisch narratief beïnvloed door de samenleving en het politieke bestel waarin hij leeft.

Drie jaar later vonden we dat een grondige herwerking van het essay zich opdrong. In die drie jaar is er veel gebeurd. De canondiscussie is gaan liggen. De canon is zelf inmiddels al geschiedenis geworden en heeft ondanks het initiële kijk- en verkoopsucces gelukkig niet dat wervende karakter gekregen dat de opdrachtgevers er zich van hadden voorgesteld. Hoewel we nog dagelijks om de oren worden geslagen met allerlei cultuuroorlogen tussen conservatief rechts en progressief centrumlinks, hebben ze nu niet meer het dwingende karakter dat ze enkele jaren geleden hadden. In Vlaanderen was de voorzitter van de belangrijkste politieke partij lange tijd

de aanstoker van een offensief tegen woke, maar sinds die partij regeringsverantwoordelijkheden heeft verworven op federaal niveau, lijkt ook die strijdbijl opnieuw begraven. Verkiezingen werden gewonnen, het discours verloor wat van zijn nut. De premier schrijft en praat nu vooral over de geschiedenis van Antwerpen. Woke-bewegingen zijn trouwens ook zelf veel minder strijdvaardig dan enkele jaren geleden, alsof ook daar bezinning over doel en middelen is ingetreden.

De wereld is wel sterk veranderd. Internationale wanorde heeft de internationale rechtsorde deels verdrongen, een proces dat overigens al volop bezig was in 2023. Mensen worden bestookt met harde politieke stellingnames en om zich heen grijpende identitaire tegenstellingen, vaak rechtstreeks geïmporteerd uit de Verenigde Staten. De belangstelling voor het verleden in de actualiteit lijkt daardoor sterk afgenomen, maar schijn bedriegt. AI heeft de wereld, en dus ook de wereld van de geschiedenis, grondig hertekend. Drie jaar geleden voorspelden we al enkele mogelijke ontwikkelingen die de 'digitale revolutie' zou teweegbrengen. Angstdromen over valse realiteiten en toe-eigening van de geschiedenis zijn inmiddels in ruime mate werkelijkheid geworden. We worden dagelijks overspoeld door allerlei AI-slop, en dus ook door historische AI-slop. Dat roept vragen op over de dunne grens tussen wat waar is en wat vals is, wat echt en onecht is, wat betrouwbaar of volstrekt onbetrouwbaar is; vragen ook over auteurschap (wie doet wat om wat te zeggen) en over de controle over de informatiestromen. Vragen waar de historische methode inmiddels al bijna twee eeuwen mee worstelt, maar waarin historici* een grote vertrouwdsheid over hebben opgebouwd.

We voelden daarom dat een update nodig was, maar dat deze update ook andere doelstellingen moest formuleren. De belangrijkste inhoudelijke consequentie was dat we dichterbij enkele traditionele handvatten van de historische methode zijn komen te staan. Vandaar ook de gewijzigde ondertitel: *Over historische methode en identiteit*. We kijken veel meer waar de grens ergens ligt tussen fictie en historisch verhaal, waar, nu AI en digitalisering volop bij grote gedeelten van de bevolking zijn doorgedrongen, of beter: zijn opgedrongen, deze ontwikkelingen ons verder zullen brengen en vooral hoe zij onze omgang met het verleden zullen doen veranderen. Ten slotte hebben we er ook voor gekozen om te trachten in beeld te brengen

hoe de behandeling van bronnenmateriaal in deze veranderende wereld een houvast moet blijven geven.

We wilden geen traditioneel handboek schrijven. Geen hoe-doe-je-aan-geschiedenis of een taxonomie van kernbegrippen. Niet dat zoiets niet belangrijk zou zijn, maar we willen nog steeds vooral de lezer doen nadenken over de positie van de historicus* en we wilden dat blijven doen door niet alleen te vertrekken van historische maar vooral ook van hedendaagse problematieken. Soms betrapten we onszelf erop dat we leken te schrijven over journalistiek, maar is dat ook geen vorm van geschiedschrijving over het heel recente verleden? En zitten journalisten* al niet in dezelfde preciaire positie als historici*? Ze staan alleszins ook erg hoog op de lijst van door AI vervangbare beroepen. Op zoek naar relevantie en naar de instrumenten om de complexe wereld te kunnen beschrijven, terwijl het vertrouwen bij het lezerspubliek steeds verder afkalft. We willen de lezer vooral ook duidelijk maken hoe de wetenschappelijkheid van geschiedenis schuilt in het debat over het verleden en we hopen dat we hun het gevoel brengen om midden in het debat te staan.

We zijn tot slot iedereen erkentelijk die ons heeft geïnspireerd. Zij die een steentje en soms een steen hebben bijgedragen verdienen het in het bijzonder om extra bedankt te worden. Eerst en vooral zijn dat de studenten aan wie we aan de Universiteit Antwerpen hebben mogen lesgeven in de methodologische vakken van de opleiding Geschiedenis. Kennis delen is altijd tweerichtingsverkeer. Wij hebben ook oneindig veel geleerd van jullie. Hetzelfde geldt voor alle collega's aan het Departement Geschiedenis van de Universiteit Antwerpen, professoren, assistenten en onderzoekers. De onnavolgbare discussiecultuur aan de oevers van de Schelde blijkt steeds weer een bron van inspiratie. Enkele collega's hebben ons ook in de laatste rechte lijn hulp geboden. Daarom onze dank aan Tim Soens, Marnix Beyen, Theodor Dunkelgrün, Maarten Van Ginderachter, Egon Bauwelinck, Sam Geens, Wout Saelens, Kristof Loockx, Roschanack Shaery-Yazdi en Arnoud Jensen.

Wij wensen jullie allen veel leesplezier!

Peter Stabel en Jeroen Puttevils

Gent, Antwerpen, Sint-Katelijne-Waver en Mechelen, juni 2026

INCLUSIEF TAALGEBRUIK

Beste lezer,

Dit boek gaat uit van de volledige gelijkwaardigheid van elke genderidentiteit. Net omdat we dat ernstig nemen, hebben we gezocht naar een manier om dat uitgangspunt consequent door te voeren in onze taal. We bevinden ons echter in een overgangsfase naar een genderneutrale taalgebruik, waarbij nog geen brede consensus bestaat over hoe dat het best vorm krijgt. Een volledig genderneutrale versie bleek in de praktijk te omslachtig om het boek vlot leesbaar te houden, terwijl een uitsluitend mannelijke of vrouwelijke versie van woorden ons dan weer te beperkend leek. Om toch duidelijk te maken dat inclusief taalgebruik voor ons belangrijk is, en omdat dit boekessay zich in de eerste plaats bezighoudt met hoe het verleden wordt bestudeerd en hoe identiteit daarin een grote rol speelt, hebben we ervoor gekozen om, tenzij het om specifieke personen gaat, telkens 'historicus*' en 'historici*' te schrijven. De asterisk verwijst naar alle denkbare genderidentiteiten waarmee mensen zich willen en kunnen identificeren. Andere, minder frequent gebruikte woorden werden niet op deze manier aangepast. We zijn ons ervan bewust dat dit geen ideale oplossing is. We beschouwen het dan ook als een voorlopig compromis, dat recht probeert te doen aan zowel inclusiviteit als leesbaarheid, in afwachting van bredere consensus over genderneutraal taalgebruik.

*Over de hele wereld vandaag lijken mensen eerder te willen oordelen
dan te willen begrijpen; ze antwoorden in plaats van vragen te stellen.
Daardoor kan de stem van de romanschrijver nauwelijks nog boven
de luidruchtige dwaasheid van menselijke zekerheden uitkomen.*

Milan Kundera (1929-2023)

In gesprek met Philip Roth*

* Eigen vertaling: http://www.kundera.de/english/Info-Point/Interview_Roth/interview_roth.html,
geconsulteerd april 2023.

1 EEN ZOEKTOCHT IN DE FEITENSOEP

GEBEURTENISSEN ZIJN VERWARREND

Sla de kranten maar open, browse door allerlei informatiekkanalen of duik zelfs in de sociale media fuik van het eigen gelijk, en je kunt niet aan de indruk ontsnappen. Het zijn verwarrende tijden. De Europese maakindustrie raakt steeds meer verplaatst naar goedkope loonlanden, waardoor de samenstelling van de bevolking verandert en de eisen aan die bevolking om mee te zijn mee evolueren. Dat leidt tot gevoelens van ongemak bij steeds grotere groepen in de samenleving over de maatschappelijke rol van eenieder en leidt ook effectief tot uitsluiting van zij die even niet meer mee zijn, kunnen of willen. Dit identiteitsverlies en de steeds verdergaande omslag naar een informatiemaatschappij zetten bestaande ongelijkheden op scherp. Zeker nu, nadat automatisering en robotica eerst de werkgelegenheid van de lagere sociale groepen hebben aangetast, ook artificiële intelligentie die van de middengroepen bedreigt. Niet iedereen heeft dezelfde toegang tot dezelfde mogelijkheden, waardoor al bestaande ongelijkheden van kansen en middelen in de samenleving bestendig of zelfs versterkt dreigen te worden en er nieuwe bij worden gemaakt. Bovendien wordt de informatie in de samenleving steeds meer gemonopoliseerd door een heel beperkte groep van miljardairs-technocraten met wijde, verregaande en vooral heel zichtbare invloed op de politiek en de samenleving. Mensen verliezen daardoor het gevoel van controle, laten het democratisch proces steeds meer links liggen en leggen dan ook nog eens de schuld bij een fictieve *deep state*, ze verwerpen met andere woorden de enige institutie die in staat is om inkomen, kapitaal en werk al was het maar een beetje te herverdelen, zo goed en zo kwaad als dat gaat.

Het is ook een periode van politieke instabiliteit en nationale belangen lijken steeds meer voor te gaan op internationale afspraken (iets wat ze, laten we eerlijk zijn, in feite altijd hebben gedaan). Gewapende conflicten over politieke invloedssferen of simplistische grensdisputen (ook al terug van nooit weggeweest) komen iets dichterbij de voorlopig nog erg rustige ruimte die West-Europa toch nog steeds is. Oorlogsgeweld in Oekraïne of in het Midden-Oosten dringt echter via de media elke dag de huiskamers binnen, en de chronische oorlogsvoering in sommige gebieden is inderdaad

maar enkele uren vliegen weg. België en Europa lijken in het spel nauwelijks een betekenisvolle rol te kunnen opnemen en machteloosheid grijpt nu ook zichtbaar de leiders aan. Makkelijke ‘militaire operaties’ kunnen al snel niet meer onder controle worden gehouden te midden van botsende politieke ambities, op hol geslagen ego’s en strategisch gestuntel.

Misschien wel het belangrijkste issue, de opwarming van het klimaat, raakt door deze chaotische ontwikkelingen steeds meer op de achtergrond en lijkt alvast op korte termijn geen prioriteit meer. De warme oproep in 2023 van vooral jonge klimaatbetogers over de hele wereld om dit probleem aan te pakken, werd aanvankelijk door het beleid opgepikt, maar raakte bedolven onder strategische belangen van industriële sectoren en kortetermijndenken. Er werd vooruitgang geboekt in Europa, de Verenigde Staten en zelfs vooral in China, maar voor wetenschappers lijkt het allemaal net iets te weinig en net iets te laat. Nochtans wordt iedereen steeds meer met de gevolgen van het schrijnende gebrek aan actie geconfronteerd. De nieuwe oliecrisis die met de Russische inval in Oekraïne en het conflict tussen de Verenigde Staten en Israël met Iran de kop opsteekt, toont alvast dat het probleem van dure bevoorrading van fossiele brandstoffen misschien een vreemde stimulans voor een opnieuw actiever klimaatbeleid in veel landen zou kunnen betekenen. Wat wetenschappelijke kennis en jeugdige verantwoordiging niet vermochten, kan misschien wel door de grote kosten van ondernemers en consumenten op gang worden gebracht.

Geen enkele van deze ontwikkelingen is echt nieuw, maar de cocktail van al deze problemen bezorgt mensen een haast einde-van-een-tijdperk-gevoel. De ondergang van het Avondland lijkt vooral in conservatieve en/of rechts-populistische kringen nabij, een populaire trope sinds de publicatie *Untergang des Abendlandes* van Oswalds Spengler in 1918, toen Europa in puin lag na de Eerste Wereldoorlog. Spengler zelf sympathiseerde even met de opkomende nationaalsocialistische beweging, maar werd omwille van zijn kritiek op het antisemitisme al snel monddood gemaakt. Bottomline is dat Europa ten onder zou gaan aan zelfrelativering en gemakzucht, tenzij een herleving van oude nationale en familiewaarden daar een stokje voor steekt. Dat discours vinden we ook terug bij de woordvoerders van de rechts-populistische MAGA-stroming (*Make America Great Again*) in de

Verenigde Staten. Vicepresident J.D. Vance kastijdt in zijn speeches de naïviteit van de Europese overheden.

Het woord ‘crisis’ valt echter ook elders voortdurend: er is sprake van een identitaire crisis, wanneer bevolkingsgroepen zich niet langer thuis voelen in hun omgeving en zich voortdurend bedreigd voelen door alles wat enigszins buiten een gepercipieerde normaliteit valt. Er is sprake van een democratische crisis, omdat mensen zich terecht of ten onrechte niet langer vertegenwoordigd voelen. Democratische overheden moeten per definitie met allerlei gevoeligheden rekening houden en hanteren daarom relatief trage besluitvormingsprocessen. Er is een sociale crisis, omdat bepaalde groepen in de samenleving niet helemaal meer het tempo of de intensiteit van maatschappelijke veranderingen kunnen volgen en daardoor geïsoleerd raken en de klassieke sociale opvangsystemen afgebouwd of selectiever worden. De crisis is veelzijdig en sociale wetenschappers, altijd vooral ook kinderen van hun eigen tijd, aarzelen zelfs niet om van een polycrisis te spreken. De samenleving leeft onder de voortdurende bedreiging van allerlei zwaarden van Damocles, en de gretige pers- en informatiedragers, die strijden om het aantal clicks en volgers, spelen daar gretig op in. Een collectieve depressie lijkt het resultaat van deze informatiestroom.

Tegelijk is het ook een vreemde crisis, als we dat woord al mogen gebruiken. We leven in een periode van ongekende welvaart en, zeker in West-Europa, gaan de armoedecijfers ondanks allerlei alarmberichten over toenemende sociale ongelijkheid, met rasse schreden achteruit, de goede kant uit. Internationaal hebben de landen van het zogenaamde Globale Zuiden een duidelijke inhaalbeweging ingezet, weliswaar niet overal en niet altijd volgens de door het Westen voorgeschreven formules. Klagende jongeren over de onbereikbaarheid van een eigen huis zonder familieleden als sponsors, zoeken en vinden volgens de immobiënwereld wel degelijk vooral in de duurdere huiscategorieën en halen hooghartig de neus op voor goedkopere oplossingen. Zelfs jonge middenklassers willen immers niet op de sociale ladder achteruitgaan en het ligt niet in de lijn der verwachtingen dat dat ook massaal zal gebeuren. Welvarende groepen plegen zich immers te reproduceren. Ze beschermen hun eigen positie tegen sociale en economische achteruitgang en ze bakenen netjes hun terrein af

in allerlei cultuuruitingen, van dure Taylor Swift-concerten tot schokkende opera-ensceneringen als *Sancta* van Paul Hindemith door *performance artist* Florentina Holzinger, tegen de oudere cultuurdragers in, maar vooral ook als een dam tegen meer volkse uitingen. Havermelk in de veel te dure designerkoffie en het meest exclusieve zuurdesembrood vervolledigen dat plaatje, volgens de Nederlandse journalist Jonas Kooyman (2024). Zij bieden de goedverdienende middenklassers een cultureel houvast om zich van de rest van de samenleving te onderscheiden. Als er iets een rode draad is in het politieke leven in België of Nederland is het dat de politiek mondige middengroepen het wel heel goed uitspelen. Ze zetten zich fiscaal, sociaal en cultureel helemaal uit de wind met bedrijfswagens, dienstencheques, woonkredieten en cultuursponsoring.

Maar ook werkloosheidscijfers blijven op een relatief laag peil, hoewel er achter die cijfers wel scherpe ongelijkheden schuilgaan, zeker van groepen nieuwkomers of groepen met een andere dan lokale achtergrond. De dienstnijverheden en logistieke sectoren bloeien als nooit tevoren en consumptie blijft een drijvende kracht van de economische ontwikkeling. Ondanks allerlei alarmberichten over desinteresse en foertstemmen, blijven democratische overheden en de democratische rechtsstaat in Europa voorlopig grotendeels overeind. Er is zeker een ruk naar extreemrechts (en heel soms ook naar extreemlinks), maar voorlopig blijft de populistische revolutie uit. Voorbeelden uit het buitenland, de desastreus verlopende Brexit in Groot-Brittannië of de Trumpiaanse hervormingen in de Verenigde Staten, lijken het beeld in Europa vooralsnog te stabiliseren. Culturele vernieuwing, technologische innovatie en maatschappelijke weerbaarheid blijven kenmerken van onze samenleving. En ja, het klimaat zal zich in de nabije toekomst ook wel weer manifesteren bij een volgende catastrofe. We lossen problemen op als ze zich stellen, nietwaar? De hogere prijzen van fossiele grondstoffen na het zoveelste gewapende conflict in het Midden-Oosten herinneren er iedereen telkens weer aan dat de wind altijd waait en de zon vaak ook wel schijnt.

Op nog veel langere termijn lijkt de situatie zelfs heel erg rooskleurig. Geweld neemt af, zeker in het ‘westerse’ hoekje van de wereld, maar ook op veel andere plekken. Op enkele gruwelijke uitzonderingen na (bijvoorbeeld

de bloederige oorlog in Soedan en de genadeloze verwoestingen in Gaza en Zuid-Libanon, die volgens de Verenigde Naties veel weg hebben van een genocide) neemt ook het aantal burgerslachtoffers in gewelddadige conflicten steeds meer af. Zelfs de volgens Donald Trump ongeziene hel die door de Amerikaanse en Israëlische bombardementen in Iran is veroorzaakt, richt zich vooral op infrastructuur, minder op mensen. Enkele conflicthaarden lijken een terugkeer in te houden naar de chaotische en permanente oorlogstoestand (met grote groepen ontheemden als gevolg in Congo, zuidelijk Nigeria en Syrië) of lijken wel heel erg op wat er aan de fronten van de Eerste Wereldoorlog gebeurde maar dan met hedendaagse wapens (Oekraïne), maar op wereldschaal blijven de meeste conflicten tussen staten toch wel beperkt in omvang en schaal.

Wat meer is, ook de gevreesde toenemende ongelijkheid lijkt op wereldschaal wel mee te vallen. Delen van de vroegere ‘derde wereld’ doen het al decennia opmerkelijk goed. China slaagde erin om in sneltreinvaart zijn bevolking betere levensomstandigheden te geven en ook op het Indiase subcontinent lijkt het die kant uit te gaan. Hoewel sociologen als Piketty ervoor waarschuwden dat door de structurele verschuiving ten nadele van inkomen uit arbeid en ten voordele van inkomen uit vermogen ongelijkheid steeds meer een kenmerk van de postindustriële wereld zou worden, lijken de gevolgen in de westerse wereld toch vooral beperkt tot een ontstellende machts- en kapitaalsconcentratie bij een heel beperkte groep van techbonzen en een dalend belang van een witte lagere middenklasse, met weliswaar grote politieke gevolgen, omdat deze groep net de stemmen mobiliseert voor antidemocratische en antiliberaal politieke actoren. De armere groepen in de samenleving doen het, zoals gezegd, in feite onverwacht beter en de middengroepen hebben voldoende politieke hefbomen om zichzelf en hun maatschappelijke positie te verdedigen.

In deze rollercoaster van tegenstrijdige tendensen, van gevoelens die laveren tussen pessimisme en optimisme, tussen hoop en angst, moeten mensen hun leven organiseren. Daarbij doet zich een opmerkelijk fenomeen voor. Als je er de pers op naslaat, lijken de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw, net de periode waarin de grootste vooruitgang is geboekt in ongelijkheid op wereldschaal, een periode van belangrijke

wetenschappelijke innovatie en een periode van weliswaar door financiële en gezondheids crises onderbroken welvaart in West-Europa, één grote aaneenschakeling van rampen te zijn. Rampnieuws, van terroristische aanslagen tot niet-beschikbare mondkappers, domineert het nieuws en bevredigt daarmee de onafgebroken zoektocht naar publieke belangstelling. De geboekte vooruitgang komt ternauwernood in beeld, en vaak dan nog in duidingsprogramma's of in gespecialiseerde pers die beide weinig belangstelling opwekken. Het gaat nochtans om dezelfde realiteit. VRT-oorlogsjournalist Rudi Vranckx is attractiever dan zijn collega economisch commentator Michaël van Droogenbroeck, en die laatste komt vooral in beeld als het slecht gaat. Ondertussen draait de samenleving verder, worden wetten gestemd, initiatieven gelanceerd en dat te midden van een haast permanente regeringscrisis in zowel België als nu ook Nederland.

Mensen worden met andere woorden bestookt met maar een deel van de werkelijkheid door mensen of instellingen die zelf bepalen, in functie van veelal politieke voorkeur of in functie van de markt, welke elementen in de samenleving in de verf moeten worden gezet en welke niet. Daarbij haalt het spectaculaire het altijd van het gewone, het buitengewone van het dagelijkse, het rampnieuws van het goede nieuws. Met het eerste kunnen de gemoederen van toehoorders beter worden bespeeld, en is de kans op een positieve respons van het publiek groter. Media zullen beamen dat dat zo is omdat er anders gewoon niemand kijkt, luistert of leest en dat het dus niet anders kan. Maar klopt dat wel altijd? In de pers vinden we ook echo's van mensen die hun toegang tot het nieuws uitschakelen, omdat zij de toevloed van rampen en ontij niet meer aankunnen. Moedeloosheid als gevolg van media-overkill, van een *breaking news*-overdosis. Gaza wordt na enkele conflictjaren een gewoonte, een behangselpapier van menselijk leed. Doden, gewonden en ontheemden worden dan gewoon statistiek.

Een tweede opvallend fenomeen is dat persberichtgeving bijna uitsluitend op de korte termijn focust. Zeldzaam zijn de bewegingen op lange termijn die de pers halen. Dat is meteen ook de moeilijkheid van de berichtgeving over het klimaat. Dat komt enkel aan bod bij elke orkaan, overstroming of hittegolf, maar deze kortetermijnberichtgeving verdwijnt telkens uit beeld wanneer de moeilijkheden voorbij zijn. Zinnetjes als 'deze crisissen

worden talrijker en dat is een gevolg van de opwarming van het klimaat' worden steeds meer routineuze stoplappen, die een reportage afsluiten over de rampen die mensen vaak op spectaculaire wijze moeten overwinnen. Optredens van waarschuwend wetenschappers worden in deze context enkel een oppervlakkige oefening om een cachet van autoriteit te geven aan het narratief.

De voorgaande commentaar heeft zeker niet de bedoeling om de pers te kastijden, integendeel. De rol van de pers als poortwachter van informatie is des te belangrijker geworden in een tijdsgewricht waarin de vrije toegang tot alle informatie in de praktijk heeft geleid tot een door allerlei algoritmes bepaalde stroom van eenzijdige berichtgeving in informatiefuiken, waarin enkel het eigen gelijk voortdurend wordt bevestigd en waar elke opinie die fenomenen en gebeurtenissen in een ander daglicht stelt, meteen wordt geridiculiseerd, indien niet erger. Mensen worden beter geïnformeerd als ze op de hoogte zijn van de filters waardoor informatie bij hen terechtkomt, en de pers, hoe partijdig in sommige gevallen ook of prooi van bepaalde marktkrachten, staat beter garant om dat proces transparanter te laten verlopen. Nog niet zo lang geleden had vrijwel elk perskanaal in Vlaanderen of Nederland zijn eigen ideologische, religieuze of politieke kleur, en dat was vaak in alle openheid. Vandaag is het allerm minst duidelijk waar informatie vandaan komt, hoe ze wordt ingekleurd of waarom bepaalde informatie op bepaalde manieren wordt verdeeld. De soms vermeende neutraliteit van het internet is een farce geworden, dat is de enige zekerheid die informatiegebruikers hebben.

Samenvattend kunnen we stellen dat het meeste nieuws dat ons bereikt via de gebruikelijke perskanalen gedefinieerd kan worden als berichtgeving die op basis van een aantal criteria wordt geselecteerd. Het is immers onmogelijk te berichten over alles. De criteria van de selectie zijn veelal vaag en worden bepaald door 1) de 'nieuws waarde' die door de verspreiders van de informatie en hun opdrachtgevers aan die informatie wordt gehecht (sommige zaken vindt men belangrijker dan andere), 2) de commerciële succescurve van de selectie (wat verwachten de verspreiders dat hun publiek zal interesseren) en 3) de sociale, culturele en politieke 'identiteit' van de verspreiders van informatie (welke boodschap willen ze uitdragen en hoe

bepaalt hun achtergrond wat er wordt doorgegeven, zowel impliciet omdat ze zich er niet bewust van zijn, als expliciet en dus intentioneel). Daarbij valt op dat de korte termijn een veel grotere kans op selectie heeft dan de lange termijn.

De selectiemechanismen in het nieuws zijn uiteindelijk vrijwel identiek aan wat bij historici* gebeurt. Historici worden soms wel eens omschreven als journalisten die veelal (maar niet altijd) ook de afloop van een bepaald fenomeen kennen. Verderop zullen we zien dat het kennen van de afloop uiteraard een grote meerwaarde betekent, maar dat daar ook inherente risico's aan verbonden zijn, met name het teleologisch denken (het construeren van het verleden in functie van die afloop). Maar historici zijn uiteraard vertrouwd met de plaats van gebeurtenissen en ontwikkelingen in de tijd, of ze zouden dat moeten zijn. Zelfs als hun onderzoek de korte termijn betreft, zal een goed historisch onderzoek slechts heel zelden geen rekening houden met de langere termijn. De tijdsdimensie is immers bij uitstek hun terrein.

Moeilijker ligt het bij de selectie van feiten die onder de loep worden gehouden, en dus met het beeld van het verleden dat historici* in hun onderzoek betrachten. De keuzes die historici* voortdurend maken om bepaalde fenomenen in het verleden te bestuderen, zijn vaak heel persoonlijk. De rode draad die door dit boek loopt, is dat de positie van de historicus* deze keuzes sterk bepaalt. De politieke overtuigingen, het gender, de sociaal-economische en de culturele context van de historicus* doen ertoe en sturen mee hoe de geschiedenis er uiteindelijk zal uitzien. Historici* zijn kinderen van hun tijd en worden door hun omgeving beïnvloed om al dan niet voor bepaalde fenomenen interesse te hebben of er aandacht aan te besteden. Zelfs commercieel-strategische elementen spelen hierin een grote rol, net zoals dat bij de verspreiders van nieuws gebeurt: de financieringsmogelijkheden van onderzoek, een streven om met een doelpubliek een bepaalde band op te bouwen enzovoort zijn net zo goed in het historisch onderzoek sturende krachten. Bovendien wordt niet alleen de onderwerpkeuze bepaald door al deze elementen, zelfs de methode om bepaalde verbanden te leggen en bepaalde ontwikkelingen te verklaren is sterk onderhevig aan persoonlijke keuzes. En vaak beseffen de gebruikers

van historische studies zelf te weinig hoe hun eigen identiteit aan bepaalde stellingen over het verleden invulling geeft.

Er zijn dus velerlei benaderingen van het verleden die worden bepaald door inhoudelijke en methodologische keuzes die historici maken. De laatmiddeleeuwse wereld van de hertogen van Bourgondië van Bart Van Loo ziet er helemaal anders uit dan deze geschetst door de twee auteurs van dit boek, nochtans beiden ook specialisten van die periode. De ene is een wereld van hertogen en hun gevolg, van politieke en militaire strijd en van hofcultuur, de tweede is de wereld van kooplieden en arbeiders, van sociale strijd en van burgerlijke cultuur. Die werelden lijken maar heel erg weinig met elkaar te maken te hebben. Nochtans zijn ze beide kanten van dezelfde medaille. Ze zijn beide, tot het tegendeel is bewezen, niet onjuist. Historici maken dus, net als nieuwsverspreiders, eigen keuzes of leggen eigen verbanden. En deze keuzes en verbanden worden niet alleen door de casus zelf bepaald (bronnenmateriaal, eerdere invalshoeken). Het zijn uiteindelijk de eigen individuele interesses en voorkeuren die het proces sturen (persoonlijkheid, overtuigingen, talent). Geschiedenis is per definitie dus meerstemmig. Er is niet één waarheid en er kan er ook geen zijn. Dit boek is dan ook een pleidooi om dat echt naar waarde te schatten. Gelukkig is er die meerstemmigheid, is er de voortdurende en nooit ophoudende dialoog.

Waar experimentele wetenschappen steunen op repliceerbare proeven die telkens hetzelfde resultaat moeten geven (anders is het resultaat niet meer geldig), is het debat tussen historici* de motor van wetenschappelijke vooruitgang. Hoe meer zielen, hoe meer vreugde, en ook hoe meer meningen, hoe meer inzicht. Het debat is er dan om tot een min of meer aanvaarde consensus te komen over aspecten van het historisch gebeuren. Maar het debat betekent eigenlijk ook dat er altijd weer opnieuw nieuwe en andere vragen kunnen en moeten gesteld worden aan het verleden, en dat historici steeds verder en dieper op zoek moeten gaan naar de redenen waarom zaken gebeuren, waarom bepaalde ideeën in een bepaalde periode succes hebben en dominant worden, waarom verandering plaatsvindt, maar ook andersom waarom zaken niet veranderen, waarom ongelijkheid in de samenleving zo moeilijk te bestrijden is ondanks de veranderende identiteiten van de

diverse actoren, waarom mensen en overheden zich steeds weer opnieuw wenden tot geweld als oplossing voor politieke of samenlevingsproblemen, maar ook telkens opnieuw weer op een andere manier.

Geschiedenis is het voortdurend afgewen welke patronen toevallige gebeurtenissen zijn of welke beslissingen zich in een bepaalde context uittekenen (wat historici* gewoonlijk met een veel te moeilijk ivorentorenwoord als *contingentie* omschrijven). En aan de andere kant wat wordt bepaald door *recurrente* of zich herhalende patronen en wetmatigheden (mensen doen in gelijkaardige omstandigheden vaak dezelfde dingen). Geschiedenis is de wetenschap van de temporaliteit (de tijdsdimensie of het verloop van het historisch gebeuren in de tijd), waarbij in navolging van de grote Fernand Braudel ritmes in het historisch proces soms snel, soms traag en soms onmerkbaar traag verlopen. Zij (geschiedenis is al sinds de Grieken een vrouwelijke muze) is ook een toolkit om informatie uit bronnenmateriaal te halen, informatie die er zonder dat bronnenmateriaal te bevragen anders nooit zou uitkomen. Geschiedenis kan met andere woorden niet zonder vragen bestaan. Wat geschiedenis niet is, is iets dat gebeurd is, dat waar is en vastligt. Feiten maken geschiedenis, ze zijn het niet. Geschiedenis is immers niet gelijk aan het verleden. Het verleden is wat er gebeurd is, geschiedenis is een visie op dat verleden met alle beperkingen waaraan de maker van die visie is gebonden. Het verleden is voorbij en af. Geschiedenis is aan voortdurende verandering onderhevig. Het menselijke handelen, individueel of collectief, is dermate complex en gelaagd dat geschiedenis niet alleen maar simpele waarheidsvinding kan zijn. Een historisch verhaal poneert geen waarheden. Dat is een onmogelijkheid. Historici die beweren dat ze alles van een bepaald fenomeen hebben doorgrond, zijn niet meer dan charlatans. Historici* handelen in mogelijke en op zijn best waarschijnlijke verbanden en causaliteiten, niet in zekere en ware feiten.

DE GROTE FEITENSOEP

Sinds de verbreiding van het concept nepnieuws (fake news), in de gehele geschiedenis van de mensheid al een probleem maar recent opnieuw acuut geworden door de opkomst van het Trumpiaanse populisme, is er een vreemde consensus in bijvoorbeeld de journalistieke wereld dat goede berichtgeving *fact-based* moet zijn. Denk maar aan de factcheckers. Wel, in ons wetenschappelijk traject en in dat van de meeste historici*, is er net één constante, namelijk dat we in feite steeds minder weten wat feiten zijn. Feiten liggen evenmin vast als ideeën, omdat feiten vasthangen aan ideeën en ideeën aan feiten. Basale feiten, wat er is gebeurd, hebben op zich relatief weinig waarde, behalve dat ze zo juist mogelijk moeten zijn. Er is zeker wel een basaal feitelijk niveau, bijvoorbeeld de geboortedag van Hitler of de eedaflegging van Bart De Wever als Belgisch premier, maar dat heeft op zich nauwelijks betekenis als je daar niet aan toevoegt wat de context was waarin het is gebeurd. Feiten worden dan opnieuw complexer en het resultaat van selectie en interpretatie. Dan zitten we immers bij het veel belangrijkere niveau van vragen als: hoe heeft de afkomst en de opvoeding van Hitler een rol gespeeld in zijn latere leven? Of waarom is op een bepaald moment een Vlaams-nationalistisch politicus wiens politieke beweging ooit pleitte voor Vlaamse onafhankelijkheid premier van de Belgische federale staat geworden? Dat zijn vragen waarop de antwoorden verschillende richtingen kunnen uitgaan, waarover debat ontstaat. Dan pas is er geschiedenis.

Het verleden bestaat in theorie uit een ontelbaar aantal gebeurtenissen. Elke seconde gebeuren immers wereldwijd miljoenen dingen tegelijkertijd. Het verleden is dus een enorme feitensoep met heel veel balletjes en stukken groenten in, maar ook een gemixte soep waar alles tegelijkertijd en door elkaar gebeurt, waar gebeurtenissen, hun oorzaken, aanleidingen en gevolgen zelfs moeilijk van elkaar te onderscheiden zijn. Historici* moeten dus onvermijdelijk selecties maken in die oneindige massa gebeurtenissen, alleen al om het verleden behapbaar te maken. Ze brengen hiërarchie en orde in die chaos door hun eigen selectie (wat vind je belangrijk, wat niet) en door de verbanden die zij zelf menen te vinden (en te kunnen bewijzen)

tussen die geselecteerde gebeurtenissen. En die selecties, verbonden door veronderstelde causaliteiten, worden dan feiten genoemd. Historici* schuiven dus nooit veel meer dan goed of slecht beargumenteerde selecties naar voren. En dat combineren of opnieuw combineren van feiten gebeurt veelal niet in een vacuüm, maar in dialoog met zaken die al door voorgangers naar voren zijn gebracht.

Maar elke selectie is altijd het toevallige resultaat van bewuste en onbewuste keuzes, van persoonlijke interesses en individuele appreciaties, van sociale en culturele identiteiten ook, en van ideologische voorkeuren, van mode en actuele trends. Het gaat dus om een allegaartje, en er zijn meerdere redenen mogelijk waarom bepaalde balletjes uit de soep worden gehaald en waarom ze verbonden worden aan andere ingrediënten in de grote feitensoep. Aan die persoonlijke appreciaties wordt overtuigingskracht gegeven in het debat wanneer ook anderen de gemaakte selecties en de gesuggereerde verbanden (causaliteiten) bevestigen of daar aanvullingen op maken. Maar dat maakt deze feiten dus niet 'neutraal'. Een volgende bevraging kan evengoed een nieuwe selectie feiten en nieuwe causaliteiten opleveren die net zo, of zelfs meer, overtuigend zijn. Feiten kunnen dus niet waardevrij zijn. Feiten krijgen betekenis niet omdat ze waar zijn, maar omdat ze niet waardevrij zijn. Ze krijgen betekenis door hun selectie en door hun verbanden met andere feiten. Vooral in de media heeft men recent de mond vol van *fact-based* onderzoek (of in dit geval journalistiek). Maar vermits feiten niet waardevrij zijn, is zoiets niet per definitie het resultaat van een objectiverend procedé, noch voor academische historici*, noch voor journalisten. Dat beweren is een gemakkelijksoplossing, een autoriteitsargument. Het is ook gewoon pure intellectuele luiheid. Feiten demystifiëren, ze met andere woorden voortdurend bevragen en de waarde die eraan wordt gehecht (her)evalueren, is een heilige plicht voor iedereen die met informatie naar buiten komt, of het nu gaat over het verleden of het heden.

Vanzelfsprekend zijn sommige feiten al wat overtuigender of in de huidige context belangrijker dan andere. Uiteraard stierven er vele mensen tijdens middeleeuwse pestepidemieën, en is recenter de impact van COVID-19 op de mortaliteit duidelijk aantoonbaar, daar gaat het niet om. Dat zijn

vaststellingen die al dan niet goed gedocumenteerd zijn. Maar enkel maar praten over de voorbije epidemie, over de oorzaken en de gevolgen ervan, over vaxers en antivaxers, dus over een bepaalde selectie van gebeurtenissen, komt met een heel groot nadeel. De inspanningscurve van verslaggevers en historici* is niet eindeloos, de aandacht van het publiek al evenmin. Dus is er sprake van een opportunitetskost. De soms banale berichtgeving in de media tijdens de COVID-19-epidemie ging gepaard met een navenant verlies aan aandacht voor andere fenomenen en vooral ook voor andere delen van de wereld. Plots werd globale ongelijkheid enkel in het licht van de epidemie bekeken, kwam Afrika enkel nog in het nieuws met een of andere nieuwe covidvariant, alsof alle andere problemen van de aardbodem verdwenen waren, alsof het klimaat niet meer opwarmde en (burger)oorlogen niet langer arme landen teisterden, alsof schrijnende armoede en ongelijkheid ook in onze eigen extreem rijke samenleving niet meer voorkwamen. Wel integendeel, van de allesoverheersende schaduw van COVID-19 maakten regeringen en bedrijven gebruik om bepaalde conflicten zelfs te intensiveren (zoals in Syrië) of zonder al te veel aandacht het regenwoud verder te ontmantelen (zoals in Brazilië). En toen covid weer uit de media-aandacht verdween, werd alles opnieuw ondergesneeuwd door een ander 'feit', de Russische invasie in Oekraïne. Opnieuw verdwenen alle andere 'feiten' achter het oorlogsgeweld in Europa. En naarmate het conflict verdiepte en aansleepte, verdwenen opvallend genoeg ook hier weer de complexe redenen ervoor steeds meer achter de opgetrokken façade van de strijd tussen goed en kwaad, en dat in beide kampen. Of hoe op feiten gebaseerde informatie soms meer verbergt dan ze blootgeeft. De manier waarop de pers in de eerste twee jaren van Trumps tweede presidentiële termijn achter elke frats van de president aangaat, en daarbij vaak vergeet de echt belangrijke zaken te onderzoeken, toont hoe een doelbewuste strategie (die ook wel eens *flooding the zone* wordt genoemd) alle aandacht wegzuigt, weg van de heikele punten van mediaconcentratie, allesbepalende techbro's, en ondermijning van de belangrijkste democratische bestuurlijke en juridische instellingen.

Feiten, met andere woorden de selectie van gebeurtenissen en vooropgestelde verbanden, zijn dus niet alleen persoonlijk, ze zijn ook, als ze succesvol blijken, tot op bepaalde hoogte hegemonisch. Ze duwen andere

feiten weg. Dat kan maatschappelijk terecht of zelfs noodzakelijk zijn, maar dat hoeft niet. Recent klaagden twee oud-journalisten van de VRT, Walter Zinzen en Johan Depoortere, aan hoe de pers het door de overheid gewenste narratief zomaar overneemt (Ooghe, 2026). Vrij kritiekloos komen ministers en steeds weer dezelfde experts in primetime vertellen dat er moet worden voorbereid op oorlog en crisis en dat daarom enorme investeringen in het veiligheidsapparaat in een tijd van sociale besparingen noodzakelijk zijn. Hoon was hun deel, omdat de twee voormalige journalisten meteen werden weggezet als naïef en blind voor de Russische dreiging. Hun vaststellingen en inhoudelijke argumenten werden echter nauwelijks gecounterd. Het bestaande narratief bleef daardoor wel verder het nieuws domineren. De pers is uiteraard altijd al tot op bepaalde hoogte een verlengstuk geweest van overheidscommunicatie. Dat was ook het geval in de COVID-19-periode. Maar dat betekent uiteraard niet dat dat overheidsdiscours haast kritiekloos in de pers moet worden overgenomen.

In het enge wereldje van wetenschappers vertaalt deze veranderende aandachtscyclus en de impact van een hegemonisch discours zich vaak in academische modes, die voor een groot deel mede de financiering van wetenschappelijk onderzoek bepalen (en er ook door bepaald worden). Zo krijgen historici* vaak enkel onderzoeksmiddelen als hun eigen feiten en selecties daarin goed in de markt liggen. Dat is een van de voornaamste redenen waarom ook het historisch onderzoek in golven gebeurt en bepaalde onderwerpen op de voorgrond komen, vandaag bijvoorbeeld ecologische geschiedenis, postkoloniale en zeker ook identitaire geschiedenis, de geschiedenis van en over identiteiten of hoe in het verleden en ook vandaag nog identiteiten tot stand komen en welke impact ze hebben op de samenleving.

Maar terug naar ons initiële selectieprobleem. Er is niet alleen de noodgedwongen arbitraire selectie van zogenaamde harde feiten. Geschiedenis gaat over veel meer dan aantoonbare processen en gebeurtenissen. Geschiedenis is meer dan wat er 'echt gebeurd' is. Ze is veel meer dan alleen maar de wat-vragen of zelfs de hoe-vragen. Geschiedenis wordt pas echt interessant als ze gaat over de motivaties van actoren en de redenen waarom zaken gebeuren, als ze gaat over de beweegredenen van het menselijk handelen,

over agency die per definitie menselijk is en dus in grote mate ook onpeilbaar. In geschiedenis is de belangrijkste vraag altijd, nadat het wat en hoe zijn verkend en in kaart gebracht, de waarom-vragen. En net daarover is het uiterst moeilijk om zekerheid te bereiken. Geschiedenis gaat daarom veeleer over waarschijnlijkheden en over scenario's waarover al dan niet een veelal partiële consensus bestaat, bij historici* en in de samenleving. En met elke nieuwe vraag wordt de bestaande zekerheid minder vast en het debat over die vraag intenser. Maar zonder die vragen is er enkel een schijnwaarheid mogelijk. Met andere woorden: zonder vragen kan er geen geschiedenis zijn, en geschiedenis is al zeker geen kwestie van geloof in één waarheid. Waarheden veranderen voortdurend onder het gewicht van de steeds veranderende vragen die opeenvolgende generaties historici* aan het verleden stellen.

DE POSITIONALITEIT VAN DE HISTORICUS*

Maar hoe komen die vragen dan tot stand? Op basis van welke elementen maken historici* een constructie van wat er in het verleden is gebeurd en waarom, en wat zo iets zegt over de condition humaine? Heel wat historici* plegen te claimen dat zij feiten selecteren en met elkaar in verband brengen op basis van nieuwe inzichten die zij in debat met eerdere historici* hebben ontwikkeld. Zo komt een nieuwe visie op dat verleden tot stand. Alsof het met andere woorden om een wetenschappelijk proces zou gaan dat waarde vrij zou verlopen. Dat er, met andere woorden, enkel een proces van neutrale waarheidsvinding plaatsvindt. Niets is minder waar, dat is net hetzelfde als claimen dat journalistiek waarde vrij zou kunnen zijn.

Enkele jaren geleden omschreef de journalist-historicus Marc Reynebeau dat al als de grabbelton van het verleden, waaruit enkel maar in functie van bepaalde doelstellingen elementen worden gehaald, terwijl de rest blijft zitten in de vergeetput van de niet-geselecteerde feiten. Het verleden wordt dus per definitie altijd geïnstrumentaliseerd en het resultaat daarvan is 'geschiedenis'. Iedereen met een zeker maatschappelijk doel maakt zich

hieraan schuldig. Zelfs heel goede historici* durven wel eens feiten te isoleren uit hun context om hun narratief te versterken. De gebruikers van geschiedenis, zij die de geconstrueerde verhalen consumeren, zien echter vaak enkel de resultaten van het selectieproces. Vele historici* laten immers hun interne keuren niet zien en komen enkel met het eindproduct bij de geschiedenisconsument aankloppen. Het is dus zaak om de gebruiker van geschiedenis aandachtig te maken voor die interne keuren. Het wordt evenwel anders zodra geschiedenis wordt ingezet om politieke doelen te bereiken door actoren die over de machtsinstrumenten beschikken om die transparantie nog verder te verhullen. Daar wringt het schoentje voor veel professionele historici*, dat het verleden wordt geframed om een bepaalde politieke visie te ondersteunen.

Door de eeuwen heen is geschiedenis voortdurend gebruikt en vaak ook misbruikt. Van extreemlinks tot extreemrechts en alle schakeringen daartussen, alle politieke strekkingen beroepen zich wel eens op een geïdealiseerd verleden of gebruiken historische voorbeelden en historische antecedenten om bepaalde standpunten te verklaren en te onderbouwen. Een voorbeeld toont hoe dat aan hetzelfde verleden een volledig andere invulling kan geven. Zo roept zelfs een begrip als ‘middeleeuwen’, niet veel meer dan de benaming voor het tijdvak in Europa tussen ca. 500 en 1500 n.C., totaal andere beelden op van het verleden. Middeleeuws wordt nog altijd voortdurend gebruikt in het publieke leven, maar dat gebeurt heel erg clichématig. De framing is steeds volledig geïnstrumentaliseerd in functie van bepaalde belangengroepen en lijkt vooral gebaseerd op sentiment. Op de politieke linkerzijde (vakbonden, sociaaldemocratische partijen als Vooruit, de groene beweging) wordt de periode geassocieerd met sociaal onrecht en wantoestanden. ‘Middeleeuwse toestanden’ zijn daarom negatief, niet wenselijk en onrechtvaardig (trouwens, meestal zijn wat als ‘middeleeuwse toestanden’ wordt omschreven, helemaal niet middeleeuws). De omschrijving wordt dus gebruikt enkel en alleen om een sentiment toe te voegen aan hedendaagse onrechtvaardigheden (vrouwenrechten, macht van de kerk, epidemieziekten enzovoort). Middeleeuws staat gelijk aan sociale achteruitgang.

Aan de rechterkant van het politieke spectrum (N-VA en Vlaams Belang) wordt middeleeuws vaak opgeroepen als sentiment voor de creatie van een nationale en Vlaamse identiteit (in Nederland vervult de zeventiende eeuw, de Gouden Eeuw, die functie). De Guldensporenslag in 1302 vormt daarbij het ankerpunt. De middeleeuwen zijn dus een periode waarin continuïteit wordt gezocht met hedendaagse politieke agenda's over onafhankelijkheid, weerbaarheid, doorzettingsvermogen en trots, en dus is de associatie vaak die met allerlei positieve sentimenten. Centruumpartijen doen veel minder een beroep op referenties naar de middeleeuwen, en wanneer dat toch gebeurt, gaat het vaak over de economische kracht van middeleeuwse steden als Brugge en Gent. Liberalen hebben daarbij een voorkeur voor een negatief beeld, dat consistent is met de negentiende-eeuwse percepties van de ambachtsgilden als conservatief en innovatievijandig.

In het middenveld wordt een gelijkaardige categorisering gebruikt. Werkgeversorganisaties roepen de periode op als ze het hebben over economische stagnatie, verzet tegen arbeidsbesparende ingrepen, overregulering van de markt, de macht van gilden/vakbonden en belastingdruk (die in de middeleeuwen paradoxaal trouwens heel erg laag was). Vakbonden zijn vaak al even negatief, maar om heel andere redenen. Zij associëren de periode vooral met sociale wantoestanden, onacceptabele arbeidsomstandigheden, rechteloosheid, exploitatie en armoede (de laatste fase van de middeleeuwen was een periode met heel erg hoge koopkracht die pas in de late negentiende eeuw zou worden geëvenaard).

Deze korte excurs toont alvast dat de middeleeuwen een canvas zijn waarop hedendaagse aspiratie en grieven worden geprojecteerd. Echte kennis over de periode is daarbij irrelevant, want de beeldvorming draait om clichés. De periode is een grabbelton waaruit cherrypickers fenomenen uitlichten, de context eraf halen en die vervolgens als clichés verplaatsen naar vandaag. Geschiedenis verwordt zo tot een krachtig retorisch instrument, waar iedereen wel een nuttige selectie voor kan maken en iedereen zijn gading in vindt. De sentimenten die historische fenomenen oproepen, zijn zelden accuraat, ze dienen enkel een functie te vervullen in het openbare debat. Geschiedenis is zo zelfs meer dan een grabbelton, het wordt een instrument van vervlakking van het publieke debat.

Zelden gebeurt dat zo expliciet als vanuit nationalistische hoek. Daar zijn steeds allerlei redenen voor, en die zullen op de volgende pagina's zeker aan bod komen. De belangrijkste is wel dat nationalisme het denken baseert op een natiestaat. Of deze natiestaat nu in wording is, zoals veel Vlaams-nationalistische auteurs vooropstellen, of in afbouw lijkt te zijn (wat heel vaak over België wordt gezegd), of in een gelaagd systeem van verschillende beleidsniveaus van het lokale niveau tot de EU functioneert (wat min of meer de realiteit is vandaag de dag), doet er niet zo veel toe. Een staat is een politieke constructie die macht bezit en deze macht ook hanteert. Geschiedenis wordt zo een essentieel onderdeel van de verantwoording en zelfs de constructie van een machtsstelsel, en het gebruik ervan door deze of gene in die machtsconstellatie is dus allesbehalve onschuldig of vrijblijvend. En dat gebruik of misbruik voltrekt zich op vele vlakken, van de huiskamer waar televisieprogramma's flarden geven van een al dan niet glorieus verleden tot de bescherming van roerend en onroerend erfgoed. Het lijkt alsof politiek, ideologie en visies op het verleden onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Dat betekent uiteraard niet dat dat verleden ook niet wordt ingeroepen door andere groepen in de samenleving. Recent is de samenleving doordrongen geraakt van wat gemeenzaam, maar vaak ten onrechte, als woke wordt omschreven: een amalgaam van emancipatiebewegingen die allerlei discriminaties op basis van huidskleur en ras of gender en seksualiteit willen aanklagen. Deze zogenaamde wokebeweging is sterk op identiteiten gefocust, en zet zich af ten opzichte van een dominante (witte en heteroseksueel mannelijke) cultuur. En ook hier wordt een beroep gedaan op het verleden en op een bepaalde visie van het historisch verhaal. Voor vele wokers – het weze duidelijk dat deze term de lading onvoldoende dekt en eerder gemakshalve is gebruikt in het verdere verloop van ons essay – is geschiedenis de ultieme motivatie voor het handelen. Men vertrekt immers vrijwel altijd van historisch gegroeide ongelijkheden, van discriminatie in de huidige samenleving die vaak het rechtstreekse uitvloeisel is van nog veel ergere vervolgingen en achteruitstelling in het verleden. *African Americans* verwijzen naar de periode toen tot slaaf gemaakte Afrikanen werden vervoerd door witte, veelal Europese ondernemers, en terecht kwamen in een systeem van onvrije arbeid, opnieuw geleid door witte Europese kolonialen

(later ook witte onafhankelijke Amerikanen). Feministen verwijzen naar de structurele achteruitstelling van vrouwen in de loop van het verleden. Mensen actief in de LGBTQIA+-bewegingen (*lesbian, gay, bisexual, transgender, queer/questioning, intersex, asexual*) wijzen op de eeuwenlange vervolging van alteriteit, het anders-zijn, op gendervlak enzovoort. Geschiedenis is altijd de eerste variabele die wordt ingeroepen om een emancipatiebeweging vorm te geven en te verantwoorden. Hetzelfde kan gezegd worden van andere emancipatiebewegingen of van groepen die de rechten verdedigen van etnische minderheden of van zelfs kwantitatief heel vooraanstaande en veelal goed georganiseerde groepen, zoals de arbeidersbeweging of boerenactiegroepen. Ook daar is geschiedenis zelden ver weg.

Dus waar je ook kijkt, geschiedenis lijkt onlosmakelijk verbonden te zijn met hoe mensen zichzelf en hun plaats in de samenleving zien en ervaren. Waar mensen politiek actief zijn, waar zij zich dus met andere woorden bewust in de samenleving positioneren en waar ze iets met die samenleving willen doen (bepaalde verhoudingen verdedigen of daarin verandering aanbrengen), daar is ook geschiedenis. Alle acties die we doen, zijn in principe gericht op de toekomst. Maar het verleden speelt telkens wel een rol bij gewoontes die mensen zich eigen hebben gemaakt, en die ze willen continueren of waarmee ze willen breken. Hoewel het telkens om een doel in de toekomst gaat waartoe in het heden acties gesteld moeten worden, is het verleden het oneindige reservoir waaruit geput kan worden, en dat zo de motor van verandering aanvuurt en aanstuurt. Vanuit het verleden worden immers het heden en de toekomst geboetseerd.

Hoezeer historici* het ook comfortabel vinden om ver weg van het gewoel in alle rust een bepaalde visie op dat verleden te ontwikkelen, het gewoel haalt hen steeds weer in. Rechtstreeks of onrechtstreeks, vroeg of laat, zelf gezocht of toevallig, komen hun bevindingen ook in de media en de samenleving terecht om er te worden aanvaard, veranderd, afgewezen of genegeerd. Dat is zeker acuut in een samenleving waar het identitaire denken, het denken vanuit bepaalde sociale, culturele, economische en vooral politieke identiteiten, een zo centrale plaats heeft gekregen als in de onze. Op basis van een zelfbeeld en een zelf opgebouwde identiteit die is gebaseerd op historische processen wordt een beeld geschetst van een

onstopbare beweging die leidt naar de legitimatie van het eigen gedachtegoed. Dergelijke identiteit komt echter onvermijdelijk in botsing met de boodschap dat er ook andere historische verhalen zijn, dat geschiedenis niet homogeen of eenduidig is, maar verward en heel erg divers, net als de maatschappij zelf is (en altijd is geweest).

Zulk een meerduidig verleden leent zich echter ongaarne tot een volledige inpassing in de constructie van één zelfs gelaagde identiteit. Het is daarom dat we in de volgende hoofdstukken de complexe relatie tussen identiteit en geschiedenis centraal willen stellen, met ogenschijnlijk simpele vragen over wat de invloed is van geschiedenis op identiteit en wat die van identiteit is op geschiedenis. De antwoorden op die simpele vragen zijn echter bijzonder complex en raken de essentie van wat historici* doen als ze de geschiedenis construeren en vooral ook de manier waarop ze te werk gaan wanneer ze bepaalde methodes gebruiken om dat te doen. Maar uiteindelijk is het wel deze relatie die zal bepalen hoe het verleden er uiteindelijk uit ziet.

Academische historici* zijn zoals alle wetenschappers in feite onverbetterlijke optimisten. Uiteindelijk willen wij de lezer duidelijk maken dat er dan misschien wel een verleden is, maar dat geschiedenis daar zich in een los-vaste relatie tot verhoudt. Maar zelfs die relatie verschaft inzichten in het verleden die van geschiedenis geen vrijblijvende wetenschap maken. Maar die relatie maakt ook dat geschiedenis niet zomaar het gelijk van bepaalde identiteiten aantoont, ze toont vooral de pluraliteit en de complexiteit van dat verleden, dat nooit voor één gat te vangen is. De bekendste uitspraak van de Griekse wijsgeer Socrates dat hij enkel weet dat hij niets weet, geldt ook hier in al de dimensies van deze uitspraak. Het verleden is onkenbaar, maar door kennis en inzichten kan men wel delen van de geschiedenis trachten te doorgronden. Dan moet je wel blijven openstaan voor alle ongelijke aspecten van het historisch verhaal, en beland je opnieuw in de onkenbaarheid. Geschiedenis is dus zoals de paradox van Zeno: de fabel waarbij de snelle Achilles in een wedstrijd de afstand ten opzichte van een trage schildpad nooit kan goedmaken, omdat de schildpad altijd verder is telkens wanneer Achilles zijn achterstand meent te hebben goedge maakt. Geschiedenis heeft dus wel wat van een wiskundige asymptoot. Ze benadert de realiteit in het verleden voortdurend en misschien ook steeds meer, maar

ze kruist deze waarheid nooit. Er is altijd wel een element dat het onderzoek voor raadsels stelt of dat niet kenbaar is gezien de onvolledigheid van de bronnen. Uiteindelijk willen historici* menselijk gedrag beschrijven en verklaren, individueel én collectief, en laat nu net dat van nature bijzonder complex en soms onpeilbaar zijn. Maar geschiedenis is misschien toch vooral een zoektocht om net die cirkel van inzicht en begrip om te zetten in een beter begrip voor de mensheid en voor de menselijkheid, voorwaar geen geringe ambitie.